

SDG LENS

Monitoring Sustainable Development
in Eastern Europe & South Caucasus

ЗВІТ ЩОДО ВИКОНАННЯ ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 15 ("ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМ СУШІ") В УКРАЇНІ

15 LIFE
ON LAND

АВТОРИ:

Олексій Василюк ГО "Українська природоохоронна група"
Анастасія Драпалюк ГО "Українська природоохоронна група"
Олексій Бурковський ГО "Всеукраїнська екологічна ліга"

ЕКСПЕРТИ:

ГО "Українська природоохоронна група", які рецензували звіт:
Єгор Гриник, Петро Тестов, Віктор Скоробогатов, Валерія Колодежна

Ця публікація була створена в рамках програми SDG LENS: Моніторинг сталого розвитку в Східній Європі та Південному Кавказі. SDG LENS - це програма з розвитку потенціалу для громадських діячів, представників неурядових організацій та низових ініціатив, дослідників та експертів з Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдови та України. Вона дозволяє громадським діячам здійснювати моніторинг, складати звіти та підтримувати ідеї Порядку денного до 2030 року, виступати за мир, клімат та справедливість.

За підтримки:

РЕЗЮМЕ

15-та Ціль Сталого Розвитку **“Збереження екосистем суші”** стосується широкого кола питань, пов’язаних з охороною дикої природи суходолу, зокрема життєво важливих для людей природних екосистем, таких як ліси та ґрунти.

Динаміка досягнення даної Цілі в Україні й громадськістю, й державою оцінюється як від’ємна. Не останню роль в цьому відіграла російська агресія. Під впливом війни Україна має змінити пріоритети в досягненні цілей.

Майже 50% площі природно-заповідних територій та 33% сільськогосподарських угідь зазнали впливу бойових дій. Для їх відновлення потрібен час та добре сплановані заходи консервації та ренатуралізації.

В Україні немає державного органу, який відповідав би за управління природоохоронними територіями. Також, попри тривалі євроінтеграційні процеси, у нашій державі **досі не імплементовані** європейські природоохоронні директиви. Це суттєво ускладнює ефективну роботу з ЦСР 15.

ВПЛИВ ВІЙНИ

Перспективи досягнення ЦСР 15 значно погіршила російсько-українська війна, повномасштабна фаза якої розпочалась 24 лютого 2022 року. Вторгнення російських військ розпочалось одночасно з півночі, сходу і півдня України. Саме в цій прикордонній смузі сконцентрована велика кількість РА та важливих, зокрема ендемічних екосистем.

Україна – єдина повністю розміщена в Європі держава, на території якої є степові екосистеми. Екосистеми півдня та сходу України – це домівки багатьох ендемічних видів, світова популяція яких становить площу всього 5-15 гектарів.

Переважна більшість центрів ендемізму й унікальних екосистем або вже постраждали від воєнних дій, або досі перебувають на окупованих росіянами територіях.

Загалом від війни постраждало понад 900 РА (приблизно 48% площі всіх РА в Україні), серед них 5 біосферних заповідників, 11 природних заповідників та 18 національних парків. До цього часу ЗСУ звільнили понад половину територій, що були окуповані після 24 лютого 2022 року, проте переважна більшість РА, що зазнали впливу війни, досі залишаються на окупованій частині країни.

На території РА зафіксовані лісові пожежі, наслідки вибухів тисяч снарядів і ракет, що призвело до руйнування рослинності та хімічного забруднення ґрунту.

Унаслідок воєнних дій територія охоронюваних екосистем суші фізично скоротилась, а формальні показники територій, що мають в Україні охоронний статус, не відображають реального стану захищеності екосистем суші.

КОРОТКА ОЦІНКА ТА ПРОВІДНІ СТАТИСТИЧНІ ДАНІ

На національному рівні Україна встановила як пріоритетні 4 завдання з [Порядку Денного ООН](#). Два з них у галузі природоохорони (15.1 та 15.4); по одному в сфері лісових екосистем (15.2) та відновлення деградованих ґрунтів (15.3).

Україні вдалося досягти незначного прогресу лише по двох завданнях у рамках 15-ої цілі: забезпечити збереження, відновлення та стале використання наземних і внутрішніх прісноводних, а також гірських екосистем. Аби об'єктивно оцінити ступінь виконання завдань Україною, були розроблені індикатори. Згідно з офіційною статистикою, з 13 індикаторів Цілі по восьмому можна відзначити деякий прогрес

Прогрес у створенні природно-заповідних об'єктів протягом 2015-2022 років

Фактична площа, млн. га	Досягнення індикаторів за три роки, %*			Рік
	2020	2025	2030	
3,803	60,6	50,4	42	2015
3,986	63,5	52,8	44	2016
3,986	63,5	52,8	44	2017
3,992	63,6	52,9	44,1	2018
4,085	65,1	54,1	45,1	2019
4,105	65,4	54,4	45,3	2020
4,117	65,6	54,6	45,5	2021
4,172	66,5	55,3	46,1	2022

* цільовий орієнтир на 2020 рік - 6 277 тис. га, на 2025 рік - 7 545,40 тис.га,
на 2030 - 9 053,20 тис.га

Серед найбільших досягнень 2015-2021 рр. щодо Цілі 15:

- **Національний рівень.** [Збільшення площі](#) природоохоронних територій на 314,47 тис.га, або на 0,52% від площі країни;
- **Рівень Європи.** Створення природоохоронних територій Європейського значення (Смарагдова мережа) [площею 8098,2 тис.га](#), або 13,4% від площі держави;
- **Міжнародний рівень.** Створення транскордонного українсько-польського біосферного резервату "[Розточчя](#)", включення 9 нових ділянок до об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Створення природоохоронних територій не є гарантією збереження екосистем, а лише першим кроком для організації ефективного природоорієнтованого управління ними.

ОЦІНКА ПРОГРЕСУ ТА ВИКЛИКИ ДО 2030 РОКУ

ОХОРОНА ЕКОСИСТЕМ

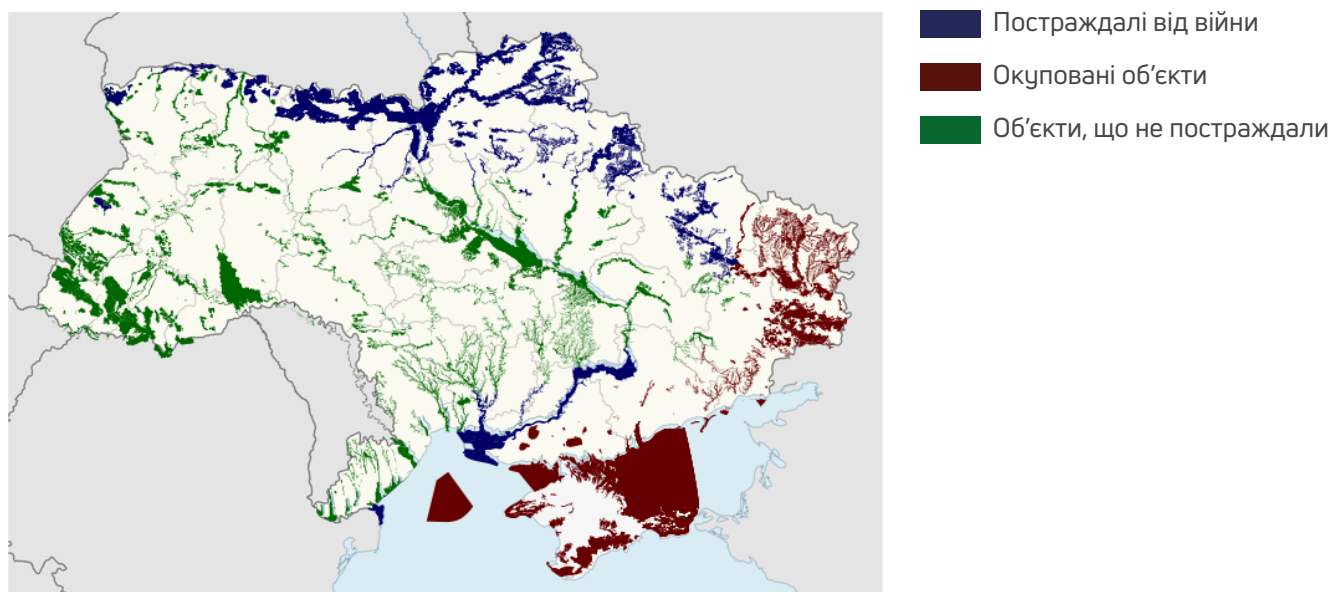
Серед завдань зі збереження та охорони наземних екосистем Україна визначила пріоритетними формування екомережі (поєднаних між собою природних територій, що мають значення для біорізноманіття), збільшення площі РА загальною в країні та в гірських регіонах.

Об'єктивно українську екомережу не можна вважати інструментом охорони природи, хоч її створення і дає підстави державі звітувати про достатню успішність у виконанні показника. Індикатор, визначений як орієнтир на 2030 рік, – 41% площі екологічної мережі від площі країни є нереальним. Адже Україна не має такої кількості природних екосистем. Слід звернути увагу і на якість об'єктів екомережі: вони не мають визначених меж, на їх території не діють обмеження природокористування, а отже, немає і відповідальності за їх порушення.

Пріоритет України з екомережі до 2030 року доцільно перенаправити на альтернативну Смарагдову мережу. Процес її формування пришвидшили євроінтеграція України й активна участь громадських експертів.

За період 2016-2019 років українські науковці розробили 106 територій СМ (1,6 млн га), які затвердила Бернська конвенція в 2019 році. Після цього в 2020-му було розроблено ще 147 територій (2,7 млн га), які нині перебувають у статусі номінованих.

Мапа смарагдових територій, які перебувають під окупацією чи були окуповані у зв'язку з російсько-українською війною

У 2020 році був розроблений закон “Про території Смарагдової мережі”. У ньому передбачені спеціальні заходи для зменшення деградації природних оселищ. Законопроект перебуває на доопрацюванні у Верховній Раді. Його ухвалення саботується окремими групами депутатів, що діють в інтересах нафтовидобувних компаній.

Для збереження Смарагдових об’єктів, які вже створені, необхідно надати інституційну та нормативну базу, забезпечити безперервний моніторинг на їх території.

На жаль, діяльність України за пріоритетними напрямками економіки часто суперечить досягненням ЦСР 15. Наприклад, пропагується передача земель у приватну власність для вирощування сільськогосподарської продукції. Водночас ці території є максимально перспективними для створення РА, як-от заплавні луки, степові ділянки. Передача цих територій у приватну власність фактично означає розорювання: власники прагнуть якнайшвидше отримати економічну вигоду.

Частими є випадки незаконного розорювання чинних РА для вирощування с/г продукції, технічних культур або видобутку корисних копалин в межах РА. Є потреба контролю за незаконними діями.

У 2023 році фактична площа РА менша, ніж номінальна.

Індикатори, що сприяють досягненню Цілі 15

Номер індикатора	Індикатор	% досягнення відносно цільового орієнтиру 2020 року
15.1.1. / 15.1.2.	Площа територій та об’єктів природно-заповідного фонду, тис. га та частка цього фонду у загальній площі країни, %	12,7%
15.1.3.	Частка площі територій національної екологічної мережі у загальній території країни, %	1,19%
15.3.4.	Площа земель, зайнятих під органічним виробництвом, тис. га	13,1%
15.4.1.	Площа територій природнозаповідного фонду в гірських регіонах, тис. га	44%
15.4.2.	Частка територій природнозаповідного фонду в гірських регіонах у загальній території країни, %	44%

Велика площа НПП, РЛП та біосферних заповідників відведена під господарські зони, деякі природоохоронні зони існують лише на папері: мають охоронний статус, але фактично пошкоджені через бойові дії або розорані й не відіграють ролі для захисту біорізноманіття.

У деяких регіонах протягом року швидкість руйнування об’єктів РА перевищує швидкість створення нових. Так, у 2020-2022 роках: на Донеччині було створено 1215 га нових РА, але через війну в 2022 році згоріло за різними даними від 12000 га до 33000 гектарів РА; на Київщині було створено приблизно 300 га, згоріло – 74 000 гектарів. Подекуди втрати в 300 разів перевищують заходи із захисту.

На жаль, більшості перелічених проблем важко запобігти, адже з 2013 року в Україні немає спеціалізованого державного органу, який відповідав би за об'єкти ПЗФ.

Основними викликами природоохоронної діяльності для України до 2030 року є:

- створення інституційної та нормативної бази для збереження об'єктів Смарагдової мережі (ухвалення закону "Про території Смарагдової мережі");
- компенсація площі постраждалих від воєнних дій природоохоронних територій;
- компенсація площі розораних природоохоронних територій та таких, на яких практикували несталі сільськогосподарські практики;
- створення відповідного державного органу, який би опікувався природоохоронними територіями та ділянками відновлення.

МЕНЕДЖМЕНТ ЕКОСИСТЕМ

Серед завдань з менеджменту природоохоронних територій пріоритетним для України в Добровільному національному огляді 2020 є стале управління лісами. Індикаторами є відсотки лісистості відносно території країни та запас деревини в лісах. Утім, ці показники на даному етапі неможливо виміряти, а отже, й досягти.

Причина – відсутність належної інвентаризації лісів. І хоча національна інвентаризація лісів була запущена в 2021 році, відбувається вона дуже повільно. Досі важко обрахувати навіть фактичну площу лісів, адже величезна їх кількість (300 тис. га як мінімум) юридично лісом не вважаються. Серед них: самосійні ліси, лісосмуги та ті ліси, які помилково були відведені під землі запасу. Крім того, існує величезний обсяг необлікованих рубок та пожеж. Отже, на відміну від формальної площі територій з юридичним статусом "ліс", реальна площа лісових насаджень в Україні скорочується, попри заходи з лісовідтворення.

У нашій державі на національному рівні діють програми зі збільшення площі лісів (приміром, програма "Зелена країна"). Аби досягти заявленої в цій програмі цілі і висадити мільярд дерев за три роки, лісівники вдаються до висадки дерев у степах, заплавах, луках та на схилах, які не цікаві для орного землеробства. Утім, саме вони містять весь ресурс степового біорізноманіття України (зокрема 30% всіх біологічних видів, що охороняються в Україні). Так знищуються рідкісні види і важливі оселища, прогресує опустелювання й ерозія ґрунтів, а ліси так і не виростають у посушливій степовій зоні. Кошти на лісове господарство витрачаються на руйнування аборигенного біорізноманіття (переважно у степовій зоні) і не призводять до збільшення лісистості. Такі дії на пряму суперечать завданням Цілі 15 про збереження рідкісних видів та унікальних екосистем.

Збереження рідкісних видів ускладнюється й тим, що в Україні не проводиться моніторинг біорізноманіття, картографування біотопів. Неможливо отримати дані про те, скільки і які біотопи є в країні та перелік видів. Для проведення цих робіт бракує фінансування наукових інститутів, установ РА або створення нових.

Відсутність інвентаризації лісів та моніторингу біорізноманіття дається Україні в копійчину: втрачаються старовікові ліси – найбільш цінні лісові ділянки, які не охороняються належним чином, а тому часто відводяться під рубки або засіваються монокультурами.

Основними управлінськими викликами для України до 2030 року є:

- завершення інвентаризації лісів;
- внесення самосійних лісів та лісів, що ростуть на землях запасу, у підпорядкування Держлісагенства;
- проведення моніторингу біорізноманіття, передусім у старовікових лісах;
- створення механізму охорони старовікових лісів;
- перенаправлення програм зі збільшення площі лісів за рахунок унікальних степових територій на відновлення лісів у Карпатах та в північних регіонах України.

ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОСИСТЕМ

Для України пріоритетними були і будуть проблеми, пов'язані з надмірною розораністю та деградацією ґрунтів. Наша держава є однією з найбільш розораних країн світу, що невпинно пришвидшує опустелювання. Визначені в рамках Цілі 15 індикатори сформульовані досить коректно – за принципом перетворення орних земель на сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (сіножаті, пасовища).

Згідно з даними Держстату, показники індикаторів 15.3.2 та 15.3.3 у 2020 році порівняно з 2016 роком покращилися: площа орних земель зменшилася на 16,7 млн га. Тоді як площа ріллі за цей час фактично збільшилася – за рахунок розорювання лучно-степових ландшафтів (пасовищ, сіножатей) та самосійних лісів. Згідно з даними Держгеокадастру, у 2016 р. орні землі охоплювали 53,9% території країни, а згідно з даними Світового банку, у 2020 році цей показник сягнув вже 56,8% її території. Таким чином, площа ріллі збільшилася на 2,9% від площі країни, або майже на 1,8 млн га.

Досягнення цілі про зменшення частки ріллі ускладнюється тим, що її 84% (зокрема деградованих) перебуває в приватній власності. Держава не має жодних правових механізмів щодо виведення з обігу таких земель задля їх консервації й відновлення екосистем.

Водночас повномасштабна російська агресія проти України у 2022 р. призвела до того, що сотні тисяч гектарів ріллі були заміновані чи пошкоджені вибухами боєприпасів. Власники таких земель не матимуть змоги отримувати прибуток, але повинні будуть сплачувати земельний податок. Такі ділянки доцільно викупити державою для їх консервації з метою відтворення на них природних ландшафтів, розв'язавши проблему за стратегією win-win.

Для цього також потрібно створити відповідний державний орган, який би опікувався природоохоронними територіями і ділянками відновлення. Протягом 2022 року держава почала розробляти законодавство під створення такого органу та задекларувала плани ухвалити закон про спрощення консервації земель та закон про ландшафти протягом 2023-2026 рр.

Основними викликами, пов'язаними з відновленням екосистем України до 2030 року є:

- створення дієвих правових механізмів щодо виведення з обігу деградованих земель задля їх консервації й відновлення екосистем;
- викуп державою уражених війною земель с\г призначення з метою їх консервації та відновлення природних ландшафтів;
- запровадження законодавства про спрощення консервації земель та закон про ландшафти протягом 2023-2026 рр.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Україна декларує роботу з ЦСР 15, але ця робота виконується лише формально. Доцільність деяких актуальних національних індикаторів перебуває під питанням, іноді вони просто не відповідають завданню цілі. Приміром, показники успішності сталого управління лісами замінені формальними кількісними індикаторами лісистості та запасу деревини, які не відображають стан екосистем. У рамках цілі про збереження наземних екосистем Україна створює національну екологічну мережу. Утім, остання немає жодних механізмів регулювання природокористування.

Щодо реального стану захисту екосистем суші, бачимо, що в останні роки втрати екосистем юридично чинних об'єктів ПЗФ перевищують площі створених за цей час нових.

Україні варто обрати за орієнтир на наступні роки:

- збільшення площі об'єктів ПЗФ та відновлення тих, які були пошкоджені війною;
- консервування деградованих земель.

А також звернути увагу на проблему втрати унікальних природних екосистем через засівання їх монокультурами (зокрема інвазійними видами).

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ НАСТУПНИХ КРОКІВ

ДЕРЖАВА

- У повному обсязі імплементувати європейські природоохоронні директиви в національне законодавство.
- Ухвалити Закон України “Про території Смарагдової мережі”.
- Законодавчо закріпити зобов’язання землекористувачів зберігати та відновлювати щонайменше 15% від земель, наданих їм у користування.
- Затвердити на рівні законодавства перелік інвазійних видів рослин, заборонених для використання та національні індикатори відповідно до завдання Цілі 15.8.
- Розширити площі природно-заповідного фонду мінімум на 5% (від площі України), зокрема за рахунок прикордонних, замінованих та тимчасово окупованих територій.
- Вивести з обробітку та перевести в екстенсивні угіддя всі деградовані орні землі та ділянки ріллі на схилах понад 5 градусів, а також ті, які були пошкоджені в ході бойових дій; створити механізми компенсації втрат прибутків землевласників.
- Забезпечити відновлення природних комплексів на територіях ПЗФ, що були пошкоджені оранкою, лісорозведенням.
- Запровадити законодавчі заборони на розорювання пасовищ та сіножатей.
- Надати самосійним лісам та лісам, що віднесені до земель запасу громад, статус земель державного лісового фонду.
- Запровадити моніторинг біорізноманіття (рослини, тварини, гриби, природні екосистеми) та національні індикатори відповідно до завдання Цілі 15.5.
- Забезпечити на рівні законодавства можливість використання коштів державного, регіональних та місцевих фондів охорони навколишнього середовища викуповувати приватні та комунальні деградовані (еродовані) орні землі з метою відтворення на них природних екосистем.

ГРОМАДИ

- Включити індикатори Цілі 15 в Плани розвитку громад.
- Розробити інструкції з внесення індикаторів до програм та заходів ОМС.
- Вивести з обробітку та перевести в екстенсивні угіддя всі деградовані орні землі та ділянки ріллі на схилах понад 5 градусів.
- Не виставляти на земельні торги земельні ділянки, зайняті пасовищами, сіножатями та самосійними лісами.
- Інформувати громадян про важливість екосистемних послуг, проблеми опустелювання та втрати біорізноманіття.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ, НАУКОВЦІ, АСОЦІАЦІЇ

- Адвокувати включення індикаторів Цілі 15 в Плани розвитку громад.
- Контролювати та фіксувати порушення законодавства: незаконний обробіток земель на території об'єктів природно-заповідного фонду.
- Інформувати громадян про важливість екосистемних послуг, проблеми опустелювання та втрати біорізноманіття.
- Оновити інформацію про стан збереження в Україні видів червоного списку IUCN та доповнити список новими переліками видів-ендемів, що перебувають під загрозою вимирання в Україні.

ВИКОРИСТАНІ ДАНІ

Для підготовки звіту були використані: офіційні статистичні дані, отримані від державних органів, відкрита інформація, власна інформація, зібрана протягом попередніх років, а також результати аналізу супутникових знімків, проведеного експертами.

SOURCES:

1. European Commission, Analytical report on the Communication from the Commission to the European Parliament, and on the Conclusion of the European Commission regarding Ukraine's application for membership in the European Union,
https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/analitchnyy_zvit_yek_ukrayinskoyu_pdf.pdf
2. State Statistics Service of Ukraine, Goal 15. Protection and restoration of terrestrial ecosystems,
https://ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/metadata/15/15.htm
3. Directorate of Democratic Participation of the Council of Europe, Convention on the conservation of European wildlife and natural habitats, Updated list of officially adopted Emerald sites (December 2019),
https://rm.coe.int/updated-list-of-officially-adopted-emerald-sites-december-2019-/168098ef51?fbclid=IwAR3Sfh-F_w0fpHBkCgkU1Xc1bUbo57vMgDhu1Fcgg-gFvM5QaceWsnOlt4
4. UNESCO World Natural Heritage, Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe,
<http://cbr.nature.org.ua/whc/whc.htm>
5. State Forest Resources Agency in Ukraine, General characteristics of the forests in Ukraine,
<https://forest.gov.ua/en/areas-activity/forests-ukraine/general-characteristic-ukrainian-forests>
6. Green Country Program website, Implementation of the 'Green Country' program,
<https://zelenakraina.gov.ua/>
7. State Statistics Service of Ukraine, Goal 15. Protection and restoration of terrestrial ecosystems,
https://ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/metadata/15/15.htm
8. The website of the Main Department of the State Geocadastre in the Cherkask Region, The Land Fund of Ukraine as of January 1, 2016 and the dynamics of its changes in comparison with data as of January 1, 2015,
<https://cherkaska.land.gov.ua/info/zemelnyi-fond-ukrainy-stanom-na-1-sichnia-2016-roku-ta-dynamika-ioho-zmin-u-porivnianni-z-danymy-na-1-sichnia-2015-roku/>
9. The World Bank, Arable land (% of land area),
https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.ARBL.ZS?fbclid=IwAR3dqLhCDYosoGSf-sF67uG9kmBEI3LmGv0YjbYjouV7RcuFJUPTMukggLs&most_recent_value_desc=true